

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

Academic Journal of History and Idea

ISSN: 2148-2292

11(5) 2024

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 21.06.2024

Kabul tarihi | Accepted: 19.10.2024

Yayın tarihi | Published: 25.10.2024

Mehtap Dinçer

<https://orcid.org/0000-0002-6334-9184>

Assist. Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education, Turkish and Social Sciences Education Department, Türkiye, mehtap-dinc@hotmail.com

Atıf Künyesi | Citation Info

Dinçer, M. (2024). Hurrilerde Dini Hayat: Bayramlar ve Ritüeller. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 11 (5), 3770-3782.

Hurrilerde Dini Hayat: Bayramlar ve Ritüeller*

Öz

Hurriler MÖ 3. binyılda Ön Asya'da yaşayan topluluklardan biridir ve Eski Yakındoğu kültürleri arasında çok önemli roller üstlenmiştir. Hurri siyasi organizasyonları dönemin diğer büyük devletleriyle, dönem dönem eşit şartlarda, siyasi ve kültürel ilişkiler kurmuş, temaslarda bulunmuştur. Hurrilerin dönemin kültürüne olan etkilerinin de yadsınamaz düzeyde olduğu eldeki edebi ve dinsel metinlerde kendisini göstermektedir. Zengin kültürel dokuları ve karmaşık dini yaşamları nedeniyle de araştırmacıların dikkatini çeken Hurriler, bu bakımdan da çalışmalara konu olmaktadır. Bu makale, Hurri dini uygulamalarını ve bu kapsamda yer alan karmaşık festival ve ritüel dokularını keşfetmeyi ve inanç sistemleri hakkında fikir vermeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla çalışma, Hurri uygarlığının ve antik Yakın Doğu dini uygulamalarının geniş bağlamının derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunarak, dini pratiklerin toplumsal yaşamı ve manevi ifadeyi şekillendirmedeki kalıcı mirasını da ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Bu bakımdan literatüre katkı sunmayı amaçlayan çalışma, ilgili tez ve konu kapsamına giren literatür eserlerinden faydalanılarak; araştırma, inceleme ve analiz yöntemleriyle tamamlanmıştır.

Anahtar Kavramlar: Hurriler, Hurri Dini, Din, Kültür, Ön Asya

*Bu makale yazarın "MÖ 2000'de Ön Asya'da yaşayan Hurrilerin siyasi, sosyal ve kültürel tarihi" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

Religious Life in the Hurri: Festivals and Rituals

Abstract

The Hurri were one of the communities living in Asia Minor in the 3rd millennium BC and played a very important role among the cultures of the Ancient Near East. Hurrian political organisations established political and cultural relations and contacts with other great states of the period, sometimes on equal terms. The undeniable influence of the Hurrians on the culture of the period is evident in the available literary and religious texts. The Hurrians, who attracted the attention of researchers due to their rich cultural texture and complex religious life, have also been the subject of studies in this respect. This article aims to explore Hurri religious practices and the complex festival and ritual textures within this scope and to give an idea about their belief system. It therefore contributes to a deeper understanding of the broader context of the Hurri civilisation and the religious practices of the ancient Near East, outlining the enduring legacy of religious practices in shaping social life and spiritual expression. In this respect, the study, which aims to contribute to the literature, has been completed through research, examination and analysis methods by making use of the relevant thesis and works of literature within the scope of the subject.

Keywords: Hurri, Hurri Religion, Religion, Culture, Asia Minor

Giriş

İlk olarak, Akad Kralı Naram-Sin Dönemi (MÖ 2254-2218) yazılı kaynaklarında geçen Hurrilerin (Giusfredi & Pisaniello, 2023). Güney Kafkasya'dan Hazar Denizi ve oradan Van Gölü Havzası'na kadar olan bölgede MÖ 4. binden itibaren varlık gösterdikleri, Mezopotamya ve çevresine de MÖ 3. binyılın ikinci yarısında kuzeyden geldikleri yönünde (Yıldırım & Pekşen, 2013) yaklaşımlar bulunmaktadır. Buna karşın erken Hurrilerin tarihleri, Karaz Kültürü ile bağdaştırılmaktadır (Wilhelm, 2008). Dolayısıyla hem yazılı kaynaklardaki yer ile şahıs adları hem de maddi kalıntılar vasıtasıyla Hurrilere ait olduğu anlaşılan söz konusu kültürün yayılım alanlarının da Hurrilerin yaşadıkları bölge ile örtüşmesi bu yaklaşımı desteklemektedir. Her iki durumda da MÖ 3. binyılda Van Gölü Havzasını merkez edinmiş olan Hurrilerin bu tarihten itibaren güneye, bugünkü Suriye'nin kuzeyine yöneldikleri bilinmektedir. Hatta Kuzey Mezopotamya'ya yayılan bazı Hurri topluluklarının orada Amurrularla karışarak Asur toplumunu oluşturdukları yönünde bilgiler bulunmaktadır (Memiş, 2012). Mevcut verilere rağmen Hurri tarihi, Eski Doğu tarihi içinde en ihtilafli alan olma özelliğini korumaktadır. Hurri tarihinin hemen her alanda ihtilafli olmasının en temel nedenlerinden biri Hurrice'nin diğer Eski Doğu Dillerine göre daha geç keşfedilmesidir. Dilin diğerlerine nispeten geç çözülmesi de Hurrileri tartışma noktasına taşımıştır. Bununla birlikte Hurri merkezlerinden Waşşukanni ve Taide'nin henüz bulunmaması; ayrıca Hurrilerle ilgili

kayıtların farklı zaman ve farklı yerleşim yerlerinde ele geçirilmesi Hurri tarihinin belirginleştirilmesinde önemli sorunlar olarak ön plana çıkmaktadır.

MÖ 2. Erken dönemlerinde Zagroslar ve Doğu Akdeniz bölgelerde krallıklar biçiminde teşkilatlanmış Hurriler, Doğu Anadolu ile Çukurova taraflarında etkili olarak, küçük prenslikler halinde örgütlenmişlerdir. Kuzey Suriye’de MÖ 18.yy sonları ve 16. yy tarihlerinde Mari ile Alalah arşivlerindeki kaynakların bazıları bunların bu bölgedeki yaşamlarına dair delilleri kapsamaktadır. Hurriler, MÖ 16. yy sonlarında, Mezopotamya’nın Kuzeyi, Zagroslar ve Amanoslar’a gelen Mitannilerle karışık örgütlenerek Mittanni Devleti’ni ortaya çıkarmışlardır. Bu devlet Asur, Babil ve Nuzi kayıtlarında Hanigalbat; Mısır’da ise Naharina veya Nahrina şeklinde yer almaktadır. Bunlar için Hititler ise “Hurrilerin Ülkesi” ifadesini sarf etmişlerdir. Mitannilerin siyasi ve kültürel merkezlerinden Waşşukanni ve Taide’nin henüz keşfedilmemiş olması ise devrin yaşam biçimi hakkında fazla bilgi sahibi olunamamasının temel nedenidir. Bunlarla ilgili bilgilerin büyük bölümü Hititlerin arşiv kayıtlarından (yıllıkların, karamamelerin, kralların yazışmaları uluslararası antlaşmalar, arazi bağışında bulunma işlemleri, resmi görevlilere talimatlar, dini ve ritüel metinler, vs.) elde edilmiştir. Bunun haricindeki bilgiler ise Mitanni etkisi dışında kalan küçük idari arşivlerden elde edilmiştir. Bu belgeler MÖ 15.-14. yy için Arrapha Krallığı ile 18. ve 15. yy içinse Mukiş, Alalah ve Nuzi’den edinilmiştir. Dolayısıyla Eski Yakındoğu bölgelerinden elde edilen çeşitli belgeler Hurri kökenli ailelerin sosyal ve ekonomik yaşamları hakkında araştırmacılara veri sunmaktadır. Buna göre Mitanniler, 15. yy’dan 14. yy’ın yarısına kadar kadar özgür; 13. yy’ın ortalarına değin ise Hitit ile Orta Asur krallıklarına tabi olarak yaşamlarını devam ettirmişlerdir. Çalışmada, çok eski tarihlerden itibaren, çok geniş coğrafyalarda yaşamış, siyasi organizasyonlar oluşturmuş, siyasi ve kültürel olarak yaşadıkları dönemin medeniyetine katkıda bulunmuş olan Hurri toplumunun dini hayatına odaklanılmıştır. Din, diğer Eski Doğu toplumları gibi, Hurri kültürü için de önemli bir unsur olmuştur. Hurrilerin manevi kültürüne dair bildiklerimizin büyük bir bölümü, Hurrice yazılmış veya Hurrice’den tercüme edilmiş, Hitit Kraliyet Arşivleri’nde bulunan bazı metinlerden derlenmiştir. Hurri dini üstünde diğer ideoloji alanlarında olduğu gibi Babil etkisi çok güçlü bir şekilde hissedilmektedir.

1. Hurri Dini

Hurrilerin dini uygulamaları, Orta Tunç Çağı’na tarihlenen Müslümantepede’deki tapınak gibi alanlardan elde edilen mimari ve arkeolojik bulgularla karmaşık bir şekilde bağlantılıdır. Bu tapınak, Hurri-Mitanni döneminin dini ritüelleri ve tapınak mimarisi hakkında zengin bilgiler sunarak, mekansal ve törensel tasarıma dair gelişmiş bir anlayışı ortaya koymaktadır (Ay, 2021). Bu alanın kazısı, yalnızca Hurri dini uygulamalarını aydınlatmakla kalmayıp aynı

zamanda Küçük Asya ve Yunanistan'ın eski medeniyetleri arasındaki kültürel alışverişleri de gösteren eserler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Zeus Omphalos kaidesinin keşfi, dini semboller ve tanrılar arasında önemli bir etkileşim ve bütünleşme olduğunu öne sürerek, Hurrilerin Yunan dini kavramlarını etkilemiş veya onlardan etkilenmiş olabileceğini göstermektedir (Ay, 2021). Dahası, bulgular, Hititler tarafından kutlanan ve Hurri kökenleri olduğuna inanılan bir bahar festivali olan AN.TAH.ŞUM'un kökenlerini ana hatlarıyla açıklayan yazılı belgeleri doğrulamada çok önemlidir (Ay, 2021, s. 347 vd). Bu bağlantılar, festivallerin ve ritüellerin izole uygulamalar olmadığını, bölgesel sınırların ötesine uzanan ve komşu medeniyetlerin dini manzaralarını etkileyen daha geniş bir kültürel ve dini diyalogun parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlantıları anlamak, Hurri dini uygulamalarının karmaşıklığını ve derinliğini ve antik Yakın Doğu'nun kültürel ve manevi yapısı üzerindeki kalıcı etkilerini takdir etmek bakımından da önem arz etmektedir. Hurri panteonunda, Hurri mitolojisinde merkezi bir rolü olan fırtına tanrısı Teşub öne çıkar. Teşub'un önemi fırtınalar ve hava koşulları üzerindeki hakimiyetinin ötesine uzanır; gücü, otoriteyi ve yaşamın ve yenilenmenin döngüsel doğasını temsil eder. Önemli bir figür olarak, genellikle Yazılıkaya'nın kaya kabartmaları gibi anıtsal sanatlarda, eşi Hebat ile birlikte tasvir edilir ve bu da Hurri dini çerçevesi içindeki önemini vurgulamaktadır. Teşub'un Hurri mitolojisindeki varlığı, tarım toplumunun başarılı hasatlar için hava koşullarına olan güvenini yansıtır ve onu sadece bir tanrı değil, aynı zamanda hayatta kalma ve refahın hayati bir unsuru yapar. Mitlerdeki baskın varlığı ayrıca Hurrilerin doğal olaylara ilişkin anlayışlarını ve bu güçleri dini bağlılık yoluyla kişileştirme ve kontrol etme girişimlerini vurgular.

Ana tanrıça Hebat, Hurri panteonunda aile ve doğurganlığın sembolü olarak önemli bir rol oynar. Etkisi, besleyici ve hayat veren nitelikleri nedeniyle saygı duyulan Hurri kültürünün dokusuna derinlemesine işlenmiştir. Mezopotamya geleneklerinden etkilenen ana tanrıça inancı, Hurrilerin tarımsal yaşam tarzını yansıtan bolluk ve üretkenlik temalarını da vurgulamaktadır (Uncu, 2011). Anaerkil bir figür olarak Hebat, geçimini tarım ve hayvancılıktan sağlayan bir toplum için hayati önem taşıyan yaşamın kutsallığını ve nesillerin devamlılığını temsil eder. Dini uygulamalardaki varlığı, Hurrilerin kadın gücüne olan saygısını ve kadınların aile birimini sürdürmede ve toplumun refahını sağlamada oynadığı temel rolü vurgular.

Bu bağlamda Hurri panteonu hakkında fikir sahibi olabilmemizi sağlayan iki adet liste mevcuttur. Bunlardan birincisi, Ras Şamra-Ugarit adıyla anılan listedir. İkincisi ise

Boğazköy'deki meşhur Yazılıkaya Abidesi'nde tasvir edilmiş olan Kapadokya Komanası'nın listesidir (Alpman, 1979-1980). Bunlar Ugaritica serisinin 5. sayısında yayınlanmıştır.

Bu listelere göre Hurri panteonunda en önemli tanrı, bahsi geçtiği adıyla gök tanrısı olan Teşub'dur. Tapınak merkezleri olan Kilikya, Toros Dağları'ndaki Kummanni (Comana) şehridir. İkinci sırada Teşub'ın eşi, tanrıça Heba ya da Hapat gelir; Doğurganlık, savaş ve sevimlilik tanrıçası Shawushka; Güneş Tanrısı Shimige (D'îâkonov, 1984). Tanrı Ninatta, Nubidağ, Kudaba, Narigal gibi sayısız diğer ortak ve yerel tanrıları bulunur (D'îâkonov, 1984). İsimlerinden anladığımız kadarıyla Hindu veya Veda tanrıları oldukları anlaşılan Mitra, Varuna ve Indra gibi tanrılar da Hurri toplumunda tapınım görmektedir (Alpman, 1979-1980). Muhtemelen bu tanrılar Mitanni göçleriyle Hurri dini kültürüne eklenmiştir. Yukarıda bahsi geçen iki liste dışında Hurri tanrılarının adının geçtiği bir diğer merkez Kültepe'dir. Kültepe'de gün yüzüne çıkarılan belgelerin birçoğu dini içerikli olmamasına rağmen dolaylı olarak tanrılardan, tapınaklardan, rahiplerden, kurban ve adaklardan ve diğer dini konulardan bahsedilmektedir. Bu belgelerdeki kısıtlı verilerden yola çıkarak bahse konu dönemde tapınım gören tanrılar hakkında az da olsa bilgi edinilebilmektedir.

Günümüze kadar ulaşan ve Hurri kültürüne ait izler taşıyan mitolojik kayıtlarda geçen tanrıların insan şeklinde tasavvur edildikleri, insanlar gibi yaşadıkları hatta çoğunlukla ölümlü olarak nitelendirildikleri ve tanrılık vasfının, krallık düzeninde olduğu gibi babadan oğula geçebildiği görülmüştür. Hurrilerin yayılım gösterdikleri alanların çok geniş olması ve bu coğrafyalarda etkileşimde buldukları kültürlerin çok çeşitli olması nedeniyle Hurri panteonu, mitleri, mitolojileri, kültleri ve dinsel ayinlerinin homojen kalamadığı gözlemlenmiştir. Hurri panteonundaki yabancı tanrılar incelendiğinde Hurri dini üzerindeki etkisi net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Örneğin; Mezopotamya dini edebiyatının eserlerini taklit etmiş ve Hurri tanrılarını Mezopotamyalı tanrılarla tanımlayarak bu eserleri zenginleştirmişlerdir (Wilhelm, 2008). Burada da görüldüğü gibi etkileşimde oldukları farklı kültürlerin tanrılarını kendi panteonlarına ekledikleri ya da onları, benzer özelliklerdeki kendi tanrılarıyla özdeşleştirdikleri görülmektedir.

Hurri dininin bu denli karmaşık olmasının altındaki neden ise üç başlık altında ifade edilmiştir. Bunlardan ilki, Hurrilerin bilinen en eski yerleşim yerlerinden getirmiş oldukları geleneksel pratiklerdir. İkincisi uzun süreler etkileşim halinde oldukları Sumer-Akad kültürlerinin etkileri, üçüncüsü ise, uzun zaman aynı coğrafyayı paylaştıkları Sami etkisinin yarattığı çeşitlilik olarak ifade edilmiştir (Wilhelm, 2008). Aynı zamanda Hurri dininin erken dönemde sahip olduğu Küçük Asya ilahi varlıklarının da orijinal özellikleri ile Sumer, Akad ve Suriyeli çağdaşlarını etkilenmiş olduklarının da göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Metinlerin bize tanıttığı Hurri dininde, bilinen büyük tanrı figürleri (Teşup-Kumarbi, Şimegi, Šauška, Hepat, Ea-šarri) din adamları tarafından yönetilen kültür merkezlerinin tanrılarıdır. Dolayısıyla bu şehirler kendi şehir tanrılarının bünyesine ne kadar çok tanrının vasfını yükleyebilirse o denli güçlü olabilmektedir ve daha az kuvvetli tanrılar bu yolla bertaraf edilebilmektedir. Bu durum hatları net bir şekilde çizilen güçlü tanrıların yükselmesine sebep olduğu gibi, gerçek bir Hurri tanrısının veya tanrıçasının tarifinde tutarsızlıkların oluşmasına da sebep olmuştur (D'iaĥonov, 1984). Bu tutarsızlıkların oluşmasındaki bir diğer etken de Hurrilerin tanıdıkları tanrıları kendi tanrıları olarak kutsamaları ve kendileri ile özdeşleştirmeleri olmuştur.

Bunun yanında Hint-Avrupa kökenli halklar da Hurri tanrılarını kutsamışlardır. Bu durumun yansımalarını özellikle merkezi Anadolu'da, Kuzey Suriye'de-Mari'de ve Kuzeydoğu Babil'de bulunan Hurri tanrılarının tasvirleriyle kanıtlanmıştır. Nuzi'deki bir tapınağın duvar resimlerinden anlaşıldığına göre en önemli tanrılar boğa, inek ve dana resimleri ile simgelenmiştir. Tanrı Teşup boğa, Tanrıça Hepat İnek ve bunların oğlu Tilla dana ile simgelenmişlerdir (Wilhelm, 2008). Mitanni Devleti'ne bağlı Arrapha Krallığı çeşitli şehir ve bölgelerdeki tapınakların merkezi haline getirilmiştir. Bu merkezde depolarda, tanrılara sunulan armağanların listeleri bulunmuştur. Bu listelere göre Hurri şehirlerinden Nuzi'de bulunan yöresel tanrılar, Arrapha bölgesi baş şehir Al-İllani'de, krallığın diğer köylerinde tapınım gören tanrılar ile birlikte görülmektedir (Wilhelm, 2008). Bahsi geçen Hurri tanrılarından en çok tanınan, Pan-Hurri ilahi varlıkları arasında yer alan, Hava Tanrısı olarak bilinen Tanrı Teşup, Tanrı Kumarbi'nin oğludur, Urartu'larda ise "Teişeba" adıyla bilinir (Gelb, 1943). 2. binyılın ilk yarısına kadar gücüne erişilememiş olan "Kummiya Kralı" Teşup MÖ 15. Ve 14. yüzyıldan itibaren insan adlarının bir unsuru olarak en yaygın tanrı ismi haline gelmiştir. Adının geçtiği mitlerde tanrılar kralı olarak hem Yağmur hem de Fırtına Tanrısı yönlerine atıflar bulunmaktadır (Wilhelm, 2008). Teşup, tanrıların kralı olan babası Kumarbi'nin yerini almıştır, aynen Kumarbinin kendi babası Gökyüzü Tanrısı Anu'nun yerini aldığı gibi (Demirel, 2015). Teşup'un silahları, yağmur, fırtına, rüzgâr ve şimşektir. Adları Şeriş ve Hurriş (Hurwiş) olarak geçen boğalar tarafından çekilen dört tekerlekli bir araba sürer (Weidner, 1945). Teşup'un üstünlüğünün birçok göstergesi vardır; bilinen tüm Hurri mitlerinin kaynağı olan Küçük Asya'nın dışında bile, Mitanni Kralı Tušratta'nın gözünde Teşup, ülkesinin panteonunun baş tanrısıdır. Arrapha'nın neredeyse tüm krallarının adları kutsal Teşup adını içerir (Kipi-teşup, İthi-teşup. Hişmi-teşup) ve prenslerinin yarısının benzer adları vardır, bu adlar aynı zamanda yerel geleneklerle de bağlantılıdır (Wilhelm, 2008). İlk olarak III. Ur Dönemi'nde ortaya çıkmış

olan savaş ve aşk tanrıçası Šawuška en önemli Hurri tanrıçası olarak bilinir (Alpman, 1979-1980). Asur'un hemen her bölgesinde ve Kuzeydoğu Dicle topraklarında İstar ile karışmış ve daha o zamanda çok büyük saygı görmüştür. Tanrıça Šawuška'nın en ünlü yerel formu bir kuzey Asur kenti olan Nineve'de ortaya çıkmıştır. Asur ve Arrapĥa'nın birçok kentinde İstar-Šawuška en üstün tanrıçadır (Wilhelm, 2008). Nineve'deki tanrıça heykelinin iyileştirici özelliği olduğuna inanıldığı için Mısır firavununu tedavi edeceği düşüncesiyle iki kez Mısır'a gönderilmiştir.

Asur şehir tanrısı örneğinde olduğu gibi, aynı ülkelerde, yalnızca “toprağın sahibesi” gibi tanımsal adları olan İstar-Šawuška'nın dışında başka tanrıçalar da tapınım görmüştür. Onların başında, kültü Komana'dan Suriye'ye ve çevresine yayılmış olan Hitit kökenli genç tanrı Sarruma'nın eşlik ettiği Hepat yer alır (Alpman, 1979-1980). Tešup - Hepat - Sarruma, Hurri ülkesine mahsus yegâne teslisi oluşturmuşlardır.

Šawuška, Sumer, Akad ve Suriye-Anadolu geleneğine göre, Hava Tanrısı'nın kız kardeşidir, Hurri dini içerisindeki yeri genelde Tešup'un yanı sıra olarak gösterilmektedir (Wilhelm, 2008). Ancak Hurri panteonundaki asıl konumu tartışma konusudur. Küçük Asya'da bu tanrıçaya aynı zamanda erkek özellikleri ve nitelikleri de yüklenmiştir. Hattuša yakınlarındaki Hurri-Hitit kaya anıtı olan Yazılıkaya'da Šawuška, yalnızca tanrıçalarla değil tanrılarla aynı grup içerisinde tasvir edilmiştir. Hurri ayininde ise Šawuška'nın “kadın niteliklerinin” yanı sıra “erkek niteliklerine” de sunu verilmiştir. Aşk tanrıçası olarak tanınan Šawuška'nın aynı zamanda düşmanların ve sözünden dönenlerin içine, karşı cinsin davranış özelliklerini aşılacak suretiyle cezalandırma yetisi vardır (Wilhelm, 2008). Šawuška'nın Hurri panteonu içerisindeki yerinin tam olarak belirlenememesindeki bir diğer nedenin de bu olduğu düşünülmektedir. Hurrice'nin konuşulduğu tüm coğrafyalarda tanınan Hurri tanrılarında Kumarbi'nin tanrısal olarak kaybettiği gücünü hava tanrısından geri alma çabasının hikâyesini anlatan pek çok mit bulunduğu ve Kumarbi'nin bu mitlerin merkezindeki figür olduğundan yukarıda da bahsetmiştik.

Kumarbi adının geçtiği mit, Hurrilerin eski krallık şehri olan Urkeš'i onun doğduğu yer olarak gösterir ve geç 3. binyılda burada hükümdar olan Tanrı Nerigal'dir. Ona ait en eski kanıt Mari'deki bir Hurri tabletinde bulunmuştur. Mari'de aynı ismin farklı bir versiyonu olan Kumurwe olarak bilinen bu tanrı, Azuhinnu'da tapınım görmüştür. Suriye'nin tanrı bilim geleneğinin içinde Kumarbi, orta Fırat bölgesinin tahıl tanrısı Dagan, (Sumer-Akad) Enlil ve (Ugaritik) El ile eşit sayılmıştır (Wilhelm, 2008). Büyük olasılıkla bunun nedeni kısmen aynı kuşağa ait olmaları ve kısmen de aynı nitelikleri paylaşmalarıdır.

Birçok kültürde olduğu gibi Güneş, Hurri kültüründe de önemli bir unsur olmuştur. Hurri Güneş Tanrısı ve Ay Tanrısı, Şimike (doğuda Şimika) ve Kuşuh (Alalah'da ve seyrek olarak Hattuša'da Kušah) adları altında tanınmaktadır. Hurri Güneş Tanrısı'nın vasfı kâhinlik olarak bilinmektedir, çünkü Güneş gün boyunca gökyüzünde izlediği yolda dünyadaki her şeyi görür. Ay Tanrısı ise kâfirlerin koruyucusudur, bu nitelik onu göksel tanrılardan ayırır ve yeraltına ait "lanetin ve ölümün tanrılarına" bağdaştırır. Bu yeraltı tanrıları, yalan yere yemin de dâhil büyü ve dini bozuklukları defetmekten sorumludurlar (Wilhelm, 2008). Bu tanrılar dışında Nikkal, Nerigal, EA ve Hepat da Hurri panteonunun önde gelen tanrıları olarak kayıtlarda geçmektedir. Hitit mitleri ayinleri ve devlet antlaşmaları bir grup yeraltı tanrısına gönderme yapar, bu tanrıların Hattuša dışındaki varlığını gösteren herhangi bir belge yoktur, fakat hiç şüphe yoktur ki bunlar Hurri panteonunun bir parçasıdır. Bunlar "eski tanrılar" olarak adlandırılan tanrılardır ve kökenleri erken dönem tanrı nesillerine dayanmaktadır. Bunlar Hava Tanrısı tarafından kovulmuş ve yeraltına sürülmüşlerdir (Wilhelm, 2008). Yeraltının "eski" tanrıları, hüküm sahibi göksel tanrıların karşıtıdır. İlahi egemenlikte saflık ilahi güç için ön koşul olduğundan "yukarıdaki" tanrıların esas özelliklerine sahip değildir. Bu anlamda, yeraltı tanrıları yukarıdakilerin tam tamına karşıtıdır.

Yukarı dünyada meydana gelen bir hastalık ya da ihanet gibi gerçek "bozuklukları" temizlemek ve güvenli bir yer olan yeraltına göndermek için onlara başvurulur. İsimleri çoğunlukla kafiyeli çiftler şeklindedir (Nara-Napşara, Minki-Amunki, Muntara-Mutmuntara) (Wilhelm, 2008).

1. 1. Bayramlar ve Kurban Ritüelleri

Yeni Yıl Festivali, Hurriler arasında maneviyatları ve tarım döngüleriyle derin bir bağlantıyı yansıtarak önemli bir yere sahipti. AN.TAH.SUMSAR olarak bilinen bu festival, yılın başlangıcını işaret ediyordu ve büyük bir coşku ve şevkle kutlanıyordu (Kahraman, 2021). Bu, yenilenme zamanıydı ve sadece bireyler için değil, aynı zamanda bir bütün olarak toplum için yeniden doğuş ve yenilenme fikriyle yakından bağlantılıydı. Hurriler, yılın uygun ritüeller ve kurbanlarla başlamasının, yıl boyunca tanrıların refahını ve iyiliğini sağlayacağına inanıyordu. Bu festival, tanrılara kutsamalarını ve korumalarını aramak için kurbanlar sunmak da dahil olmak üzere çeşitli geleneksel uygulamaları içeriyordu. Törenlere genellikle Hurri toplumunun kültürel zenginliğini yansıtan müzik ve dans eşlik ediyordu (Oral, 2021). Bu tür şenlikler, insanların paylaşılan ritüellere katılmak için bir araya gelmesiyle topluluk bağlarını güçlendirmeye de hizmet ediyordu.

Nuntarriyaşha olarak bilinen Hasat Festivali, Hurri takviminde doğanın bolluğunu ve tarım döngüsünün başarılı bir şekilde tamamlanmasını kutlayan bir diğer önemli olaydı. Bu festival, ayrıntılı ritüellerin ve törenlerin gerçekleştirildiği Tahirpa şehrinde özellikle önemliydi (Küçükbezci, 2019). Hurriler, bereketli hasat için tanrılara şükranlarını, ilk meyveleri ve tahılları kurban olarak sunarak ifade ettiler; bu, bereketin ve refahın devam etmesini sağladığına inanılan bir jestti. Ritüeller, kurban sunan kişilerin temizlenip hazırlandığı ve ilahi olanla iletişim kurmaya hazır olduklarını gösteren arınma süreçlerini içeriyordu (Uncu, 2011). Festival, yalnızca tanrıları onurlandırmakla kalmayıp aynı zamanda insanlar arasında bir birlik ve kutlama duygusunu da besleyen, ortak ziyafetler, müzik ve dansla işaretlenen canlı bir olaydı. Hasat Festivali ile ilişkili gelenekler, Hurrilerin toprakla köklü bağlarını ve hayatta kalmak için tarımsal başarıya olan güvenlerini vurgulamaktadır.

Tanrılar Festivali, Hurrilerin panteonlarına olan bağlılıklarını vurgulayan, tanrıları yatıştırmayı ve onurlandırmayı amaçlayan ayrıntılı ritüeller ve törenler içeren görkemli bir kutlamaydı. Bu festivaller, ilahi ve ölümlü alemler arasında uyumu koruduğuna inanıldığı için Hurri kültürünün ayrılmaz bir parçasıydı (Reyhan, 2016). Bu kutlamalar sırasında çeşitli kurbanlar verilirdi ve tanrıların varlığını ve iyi niyetini çağırmak için ritüeller gerçekleştirilirdi. Örneğin Hişuwa festivali, Hurrilerin benzersiz manevi uygulamalarını sergileyen Allaiturahhi ve Ummaya gibi belirli Hurri ritüellerini içeriyordu (Kahraman, 2021). Bu ritüeller genellikle tapanlar ile tanrıları arasındaki bağı güçlendirdiği düşünülen büyüler ve adaklar gibi unsurları içeriyordu. Bu şenlikler aracılığıyla Hurriler yalnızca dindarlıklarını göstermekle kalmadı, aynı zamanda festivalin geleneklerini ve inançlarını hatırlatması ile kültürel kimliklerini de güçlendirdi.

Tüm Eski Yakındoğu dinlerinde olduğu gibi Hurriler’de de hakim olan tanrılara “insan biçimci” yaklaşım, tanrıların da insanlar gibi, yeme-içme-uyuma vb., gereksinimleri olduğunu gösterir. Tanrılar kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları için, bunu onlar için yapacak insanlara ihtiyaçları olmuştur. İnsanın yaradılışı, tanrıların yorucu yükünü onların yerine yüklenecek bir varlık yaratma isteklerinin doğrudan bir sonucu olarak betimlenmiştir. Bu görüşte bir köle nasıl sahibine aitse, insan da tanrıya öyle aittir. Köle efendisine gereken özeni göstermek zorundadır. Eğer bir tanrıya gereken özen gösterilmezse, kutsal kaidesi, kirlenir, onu cismani dünyadan ayıran tasvir ayinleri yapılmazsa ve eğer onun akıl almaz gücü, bozuk olanın kendisine bulaşmasına maruz kalırsa, o zaman artık dünyanın refahını sağlayabilecek bir durumda olamaz (Wilhelm, 2008). Bundan sonra tanrı insanoğlunu her an cezalandırmaya hazırdır.

Kurban olayının altını çizen “bedel” fikri, ilahi varlık üzerinde bir baskı yaratma girişiminden doğmuştur (Wilhelm, 2008). İnsan ve tanrılar arasındaki ilişki bir işbirliğidir;

karişıklığa düşmeyi engellemek için uygulandığı en ince ayrıntısına kadar ayinleştirilmiş ve kurallara bağlanmıştır. Bu disiplin ve düzen gereksinimi, olağan törenlerde, özdeş ayinlerin döngüsel olarak tekrar tekrar ortaya çıkışlarında ve sabit bir kült takviminde ifade edilmiştir. Şu ana kadar, Hurrice konuşan insanlar arasında çok tutulan pratiklerin Eski Yakınoğu’da herhangi başka bir yerdekilerden farklı olduklarına dair göstergelere rastlanmamıştır. Öte yandan, tapınmalarda çok geniş bir kapsamda modeller ve düzenler için var olan sınırsız olanaklar, mekandan mekana değişen farklı ayinlere ve takvimlere neden olmuştur. Ve bunlar yalnızca tapınak bölgesinde bulunan olağanüstü bolluktaki belgeler sayesinde yeniden kurgulanabilmiştir. Ne yazık ki, bu bol sayıda kaynak Hattuşa ile sınırlıdır (Wilhelm, 2008). Hattuşa dışında Hurri dini ve bayramları hakkında bilgi edinilebilen bir diğer merkez Kültepe’dir. Kültepe’de gün yüzüne çıkarılan belgeler doğrudan dini içerikli belgeler değildir. Bu belgelerde dolaylı olarak tanrılardan, tapınaklardan, rahiplerden, kurban ve adaklardan ve diğer dini konulardan bahsedilmektedir. Hurri tanrıları adına kutlanan bayramlar da bu belgeler de kayıt altına alınmıştır.

Arrapha’da her ayın ilk gününde, büyük olasılıkla o ayın adını alan, bir dini kutlama yapıldığı (“kenunu bayramı”, “mitrunni bayramı”, “şehali bayramı”, vs.) kayıt altına alınmıştır. Bu kayıtlardan biri “tapınağın ön avlusunun temizlikçi kadını” ile yapılmış olan bir sözleşmedir. Bu sözleşmede Arrapha’daki Nineveli İştar’ın tapınağının ayın 15’inde ve aynı zamanda ayın “yeni” gününde temizlemesi gerektiği belirtilmiştir (Wilhelm, 2008). Alalah’da da aylık bayramlar yapıldığı ve bunların bazılarının adlarının Arrapha’dakilerle aynı olduğu görölmektedir. Yıllık takvime dayanan mevsimlik bayramlar Hurri ülkesinde çok yaygındır. Bunlar arasında Nineve’li İştar’ın onuruna yapılan dört günlük kış bayramının ayinleri kitabına ait, bir kısmı Hurrice yazılmış olan, iki tablette kayıtlar bulunmuştur. Hitit kraliçesi Pudu-Hepa’nın talimatında (yaklaşık MÖ1250), büyük bir Hurri bayramının ayin pratiği Kizzuwatna’daki dini törenlerden örnek alınarak Hattuşa’da uygulanmıştır. Bunlar, yeni formuyla her birinde altı sütun olan, on ikiden fazla kil tabletten oluşmuştur. İsmi (h) işuwa olan bu bayramda, Hurrice birkaç dua cümlesi dışında ayin Hititçedir (Bachvarova, 2013; Wilhelm, 2008).

Önemli bir tanrının tapınağında, çoğunlukla soy yoluyla ya da işlevlerinden dolayı birbiriyle bağlantılı olan daha düşük seviyedeki tanrılar dizisinin de onurlandırıldığı görölmektedir. Kizzuwatna’nın merkezinde görölen ve sonra oradan Hattuşa’ya aktarılan Halab’lı Teşup kültüründe kurbanlar, Teşup’un yerel formları, nitelikleri ve sıfatları da dâhil Hurri panteonunun tüm önemli erkek tanrılarına sunulmuştur. Bu sunular birkaç ayrıntı dışında

belirli bir kurallar dizisini takip etmiştir (kaluti). Kaluti listeleri Teşup ve Hepat tapınmalarıyla sınırlı kalmaz, Şamuha'lı "tarlaların şawuşkası" gibi öteki ilahi varlıklara yönelik sunu ayinlerinde de görülür (Wilhelm, 2008). Bunlar, Hurri tanrı biliminin etkisi altındaki Hitit İmparatorluğu'nun dininde bir dereceye kadar standartlaşmayı temsil ederler.

Metinler oldukça yaygın bir şekilde çalgı ya da koro için müzikal eşliklere ait kurallar da içermektedir, bunların örneklerine Ugarit'te rastlanmıştır, bu Hurrice dini şarkılar, müzikal işaretlemenin günümüze kalan en eski örneklerindedir (Archi, 2013; Wilhelm, 2008). Teşup'a tapınma "hamri" adı verilen bir mekânla bağlantılıdır. Küçük Asya'daki Asur Ticaret Kolonileri zamanında sözü edilmiş olan mekanlar daha sonra tüm Hurri topraklarında ve hatta Babil'de de ortaya çıkmıştır (Wilhelm, 2008).

Hurri ölü gömme ayinleri hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmemektedir. Kral Parrattarna'nın öldükten sonra yakılışından bahseden sıkça başvurulan bir metnin ise yanlış yorumlanmış olduğu anlaşılmıştır (Alpman, 1981). Mitanni Kralı Tušratta firavuna yazdığı mektuplardan birinde, büyük babası için bir "karaşk" yaptırtmak istediğinden bahseder; bu bir olasılık, ölü için bir tapınak ya da bir tür mozole olmalıdır. Bir Nuzi metninde gönderme yapılan ölülerin ruhlarının figürinleri, ölmüş atalara belli bir ilgi ve saygının varlığını düşündürür. Ancak, ölüler için ayinler ve gömme gelenekleri hakkında, özellikle de arkeolojik bakış açısından, genel bir fikir edinebilmek için Yukarı Mezopotamya Bölgesi'ndeki Hurri yerleşim yerlerinde yapılmakta olan son kazılardan çıkacak sonuçları beklenmelidir.

Sonuç

Hurriler arasındaki dini yaşam, çok tanrılı inançlardan, çeşitli törenlerden ve hem tanrılarına hem de doğal dünyaya olan derin bağlarını yansıtan karmaşık ritüellerden örülmüş zengin bir inan sistemiydi. Hurriler, her biri evren anlayışlarını şekillendiren farklı rollere sahip çeşitli tanrı panteonunu benimserken, kutsal metinler ve sözlü gelenekler zengin kültürel miraslarını korumaktaydı. Mevsimsel törenler yalnızca zamanın geçişini işaretlemekle kalmamakta, aynı zamanda toplumun ruhunu ve kolektif kimliği de beslemekteydi. Bu bağlamda inisiyasyon ritüelleri ve cenaze törenleri gibi önemli törenlerle birlikte günlük ritüeller, ilahi olanla uyumlu bir ilişki sürdürmenin ve ataların miraslarını onurlandırmanın önemini de vurgulamaktaydı. Dahası, Hurri uygarlığının coğrafi bağlamı, dini uygulamalarını etkilemede önemli bir rol oynamış ve kutsal alanlar, çevre ve komşu kültürlerle etkileşimler arasındaki iletişimi vurgulamıştır. Dini hayatları incelendiğinde Hurrilerin manevi dünyalarında nasıl yol aldıklarını ve antik dini yaşamın karmaşıklıklarıyla örtüşen kalıcı bir miras bıraktıklarını anlıyoruz. MÖ 3. ve 2. binyıllarda günümüz Irak ve Türkiye'nin bazı bölgelerinde gelişen eski bir halk olan Hurriler, hayatlarının neredeyse her yönüne nüfuz eden

ilahi olanla karmaşık bir ilişki göstermişlerdir. Bu çok tanrılı inanç sistemi yalnızca soyut fikirlerden oluşan bir dizi değildi; toplumun dokusuna işlenmişti ve sanatlarını, yönetimlerini, tarımlarını da etkiliyordu.

Hurrilerin bayramları ve kurban ritüelleri yine zengin kültürel miraslarına ve toplumsal değerlerine dair derin bir içgörü sunmaktadır. Bayramlar ve hasat gibi büyük etkinlikler, yalnızca önemli mevsimsel değişiklikleri işaretlemekle kalmayıp aynı zamanda sosyal bağları ve dini bağlılığı güçlendiren hayati toplumsal toplantılar olarak da hizmet etmekteydi. Bu arada, karmaşık kurban ritüelleri, Hurrilerin tanrılarına ve doğal dünyaya olan derin bağlarını vurgulayarak, günlük yaşamlarında ritüelistik uygulamaların önemini göstermekteydi. Rahiplerin rolleri ve toplumun aktif katılımı aracılığıyla, bu törenler Hurriler arasında bir birlik ve amaç duygusunu beslemekteydi. Sonuç olarak, bu geleneklerin araştırılması, Hurri toplumunun karmaşıklığını ortaya koyup bayramların ve kurbanlarının kimlikleri, maneviyatları ve tarımsal uygulamaları için ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktaydı. Bu bağlamda önemli ritüeller ve adaklarla karakterize edilen tanrı panteonları, Hurrilerin çevreleriyle ve ilahi olanla olan derin manevi bağlantısını da vurgulamaktaydı. Tapınaklar ve kutsal alanlar yalnızca ibadethaneler olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliği güçlendiren topluluk merkezleri olarak da hizmet ediyordu. Dahası, Hurrilerin yaratılış hikayelerini ve kahramanlık destanlarını kapsayan mitleri ve efsaneleri, etraflarındaki dünya için ahlaki çerçeveler ve açıklamalar sağlamaktaydı. Bu anlatılar yalnızca geçmişe ait hikayeler değil, günlük yaşamı ve toplumsal değerleri şekillendiren temel unsurlardı. Genel olarak, Hurri inanç sistemi, dinin kültürü nasıl etkileyebileceğini ve onunla nasıl iç içe geçebileceğini örnekleyerek, antik Yakın Doğu'da gelişen bir medeniyetin yaşamlarına dair derin içgörüler sunmaktadır.

Kaynaklar

Alpman A. (1981). Hurriler Kral Parratarna Öldü ve Yakıldı mı?" *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi* C. 14, S. 25, s. 315-320.

Archi, A. (2013). The west Hurrian pantheon and its background. *Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman*, 1-22.

Ay, E. (2021). A Hurrian-Mitanni temple in Müslümantepe in the upper Tigris and new findings. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 20 (2), 338-361.

Bachvarova, M. R. (2013). Adapting Mesopotamian myth in Hurro-Hittite rituals at Hattuša: IŠTAR, the underworld, and the legendary kings. *Beyond Hatti: A Tribute to Gary Beckman*, 23-44.

- Demirel, S. (2015). Hititçe Çiviyazılı Metinlerde Geçen Kumarbi Efsanesi ve Ullikummi Şarkısı'na İlişkin Bir Tartışma Notu. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 30(2), 443-449.
- D'jakonov, I. M. (1984). *The pre-history of the Armenian people*. Caravan Books.
- Gelb J. I., (1943). *Nuzi Personal Names*, Volum LVII, The University of Chicago Press.
- Giusfredi, F. & Pisaniello V. (2023). Hurrians and Hurrian in Hittite Anatolia. *Contacts of Languages and Peoples in the Hittite and Post-Hittite World*, Federico Giusfredi, Valerio Pisaniello, Alvise Matessi, Brill, s. 259-283.
- Kahraman, B. (2021). *Hitit Panteonunun Tarihsel Gelişimi: Kültürleşme Ve Senkretizm* [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yök Tez.
- Küçükbezci, H. G. (2019). Hitit İnancında Farklı Kurban ve Sunu Türleri. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 139-147.
- Memiş E. (2012). *Eskiçağ'da Mezopotamya En Eski Çağlardan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar*. Ekin Yayınları.
- Oral, E. (2021). Hititlerde dinsel törenler, bayramlar ve festivaller. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7 (39), 635-644.
- Reyhan, E. (2016). Hitit Kültür Dünyasında Bayram Ritüelleri. *Electronic Turkish Studies*, 11(16), 89-114.
- Uncu, E. (2011). *Eski Mezopotamya ve Yunan dünyasında din ve tanrılar* [Yüksek lisans tezi, Pamukkale üniversitesi]. Yök Tez.
- Weidner, E. (1945). Subaräische Gottheiten im assyrischen Pantheon. *Archiv für Orientforschung*, 15, 82-84.